

bir nevi bu norm silsilesinin fotoğrafını çeker. Felsefe, etik olarak adlandırılan bir alan geliştirir ve insanı temeldiği zaman değer ve ahlak öznesi olan bireyin birbirleri ile ilişkisini sorgular.

İnsan olmanın mahiyetine yönelik sorgulamalara zemin teşkil eden değer ve ahlak çeşitli bilim dalları tarafından farklı açılardan tasvir edilmeye çalışılmıştır. Örneğin sosyoloji ahlakın toplumsal görünümü ile ilgilenip bir nevi bu norm silsilesinin fotoğrafını çeker. Felsefe, etik olarak adlandırılan bir alan geliştirir ve insanı temeldiği zaman değer.

Popüler Dini Yönelimlerin İncelenmesinde Karşılaşılan Güçlükler ve Çözüm Önerileri*

Mustafa Arslan**

Özet - Popüler din karmaşık bir konu içeriğine sahip olduğundan kimi problem ve güçlüklerle sahiptir. Bilim problemlerle gelişir. Bilimsel ürünler, bilimsel problemlerin ele alınıp incelenmesi sonucu ortaya çıkarlar. Bu makalede halk kitlesi arasında yaygın dini inanç ve uygulamaların bilimsel tetkikinde karşılaşılan güçlüklerle ve alanın kendine has problemle rine makale sınırları çerçevesinde değinilmiş, popüler din incelemelerinde dikkat edilmesi gereken noktalara yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler - Popüler din, Kavramsallaştırma sorunu, Kategorik ayırım, Deskriptif yaklaşım, Toplumsal değişim.

Giriş

Halk arasındaki yaygın dini tezahürlerin sosyolojisini yaparken karşılaşılan güçlükler ve problemler bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Halk kitlesi arasında yaygın dini inanç ve uygulamaların bilimsel tetkikinde karşılaşılan güçlüklerle ve alanın kendine has problemlerine makale sınırları çerçevesinde değinmeye çalışacağız. Dinbilimi, antropoloji, fenomenoloji ve sosyoloji gibi çok farklı bilim dallarının ilgi alanında olan popüler dinin karmaşık bir konu olduğunu da hemen çalışmamızın başında hatırlatmak isterim.

** Doç. Dr., İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

* Bu çalışma, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nce Uludağ'da 4-5 Temmuz 2008 tarihinde düzenlenen *Günümüz Türkiye'sinde Din-Toplum İlişkileri Sempozyumu ve Din Sosyologları Toplantısı*'nda sunulan tebliğin gözden geçirilmiş halidir.

Her bilim dalının kendine has problemleri ve güçlükleri olduğu gibi belli araştırma ve inceleme konularının da benzer sorunları bulunmaktadır. Bu problem ve güçlükler üzerinde konuşmanın çok çeşitli yönlerden yararlarının olduğu bir gerçektir. Şüphesiz bilim problemlerle gelişir. Bir araştırma alanında problem(ler)in olması, orada araştırılmaya değer konuların, çözülmesi ve açığa çıkarılması gereken hususların olduğu anlamına gelmektedir. Bilimsel çalışmanın ön gereklerinden birisi belki de en önemlisi, sınırları çizilmiş, belirgin hale getirilmiş problem(ler)e sahip olmasıdır. Bilimsel araştırmalarda ulaşılan her sonuç, aslında bir problemin kısmen ya da tamamen çözülmesi anlamına da gelmektedir. Ancak, ulaşılan her sonuç yeni ve spesifik bir takım problem ya da problemlerin doğuşunu da getirir. Bu aynı zamanda bilimsel bilginin üretimimin de bir ifadesidir. Sosyal bilimler böylelikle hayatın içindeki olguları anlamaya ve çözümlemeye çalışır. Dolayısıyla belli çalışma alanlarına ait problemlerden bahsetmek, araştırmacıların karşılaşacağı güçlükleri ve fırsatları gösterme ve çözüm aramanın yanında, alana ait yeni konulara ilişkin ipuçlarını yakalama gibi fırsatlar da sunmaktadır.

Halk arasında yaygın olan uygulamalardan bahsetmek, aynı zamanda din-toplum arasındaki karşılıklı ilişki ve etkileşimin çok bariz bir örneğinden bahsetmek anlamına gelmektedir. Din sosyolojisinin konusunu basitçe, din-toplum arasındaki karşılıklı etkileşimler ve buradan doğan dinsel gruplaşmalar, başka bir deyişle dini toplumsallaşma tarzları olarak özetleyecek olursak, halk katındaki dini tezahürlerin din sosyolojisinin temel konuları arasında yer aldığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Kendi içerisinde anlamlı bir düzenliliğe sahip olan halk katındaki inanış ve uygulamalar, dinin toplumda aldığı farklı şekillerin sonucu olarak ortaya çıkan sosyo-dini bir kategoridir.

I. Dindarlığın Sosyo-Kültürel Bağlamı ve Popüler İnanışlar

Din ve toplum arasında diyalektik bir ilişki vardır. Bu karşılıklı ilişkide din, topluma etkide bulunduğu gibi, sosyo-kültürel şartlardan da etkilenir. Bir topluma inen din, topluma kendi orijinal inanç ve fikirlerini sunmanın yanı sıra, o toplumun sosyo-kültürel şartlarına da kayıtsız kalamaz. Din, bu anlamda toplumsal bir olgu olarak karşımıza çıkar. Dinin sosyo-kültürel ortamla bu diyalektik ilişkisi, eski dönemde kimi bilim adamlarının yanlış sonuçlara da sevk etmiştir. Bu bağlamda pozitivist ve ilerlemeci tarih felsefesinin etkisinde kalan kimi sosyolog, antropolog ve din tarihçileri, dinin toplumun ve tarihin bir ürünü olduğunu savunmuş ve dini ilerlemeci bir tarzda algılamışlardır.

Ancak modern din biliminin ulaştığı son noktada örneğin ünlü din bilimci Eliade’a göre, dinin özünde insanı aşan, insan ve tarih üstü “aşkın” bir yön mevcuttur. Ancak din ve onun özü olan kutsal, bir yönü ile aşkın olsa da, toplumsal hayat içinde “saf” şekli altında bulunmaz. Sosyo-kültürel ortamda bireysel / psikolojik ya da toplumsal / sosyolojik bir fenomen olarak karşımıza çıkar. Ancak, dinin bireysel ve toplumsal bir fenomen olarak ortaya çıkması onun özünde sosyal bir olay olduğu anlamına gelmez. Çünkü din ve dinin özünü oluşturan kutsal “bilincin yapısında bir unsurdur, yoksa bilinç tarihinde bir dönem değildir (Eliade, 2003: 11)” ve bu sebeple evrimci ve ilerlemeci bir yaklaşımla ele alınamaz.

Biz konumuzla ilgili olarak, dinin toplumsal görünümüne odaklanmak istiyoruz. Burada, “sosyal tabakalaşma”nın dindarlığa olan etkisi konumuz açısından önemlidir. Çünkü dindarlık, toplumsal farklılaşma ve tabakalaşmaya paralel olarak farklılık arz etmektedir. Değerler, sosyal kesimlere göre farklılaşırlar. Bir değerler sistemi olarak din, farklı toplumsal kesimler tarafından farklı şekillerde algılanmaktadır. Çünkü bir kesimin sosyal statüsü ile taşıdıkları sosyal değerler arasında dinamik bir ilişki vardır. Sosyo-kültürel ortam, değerlerin alt yapısını oluşturur. Değer hükümleri sosyo-kültürel çevreden beslenerek gelişir. Dini değerler de sosyal kesimlere göre farklılık arz ederler. Bu bağlamda farklı sosyal tabakaların kendine has dindarlıkları söz konusudur. Bu durum değerler ve güdüler arasındaki ilişki aracılığıyla da açıklanabilir. Değerler, temel güdülere bağlı olan ve toplum kesimince paylaşılan ihtiyaçlar üzerine kurulu olarak gelişir.

Aynı dinin farklı sosyal kesimlerce farklı algılanışı, yani farklı dindarlık ti-polojileri konusunda din sosyolojisinde geniş bir literatür mevcuttur. Ancak, en dikkate değer olanı, dini eğitim almış kişilerin “entelektüel-kitâbî dindarlığı” ile geniş kitlelerin “popüler-halk dindarlığı” arasındaki tipolojik farklılıktır. Bir tarafta entelektüel ve yazılı kültürün özelliklerini barındıran, din bilginleri sınıfının öncü rolüne sahip kitâbî dindarlık, öte tarafta İslamî unsurlarla mistik, büyüsel ve yerel bir takım unsurların iç içe bir görünüm arz ettiği senkretik bir dindarlık tarzı olarak popüler dindarlık bulunmaktadır. Rasyonel ve kurumsal niteliğe sahip olan kitâbî dindarlık daha çok nitelikli bir din eğitimi almış, sayıca az bir sınıfın arasında yaygın iken, popüler dindarlık halk kitleleri (avam) arasında yaygındır. Hemen hemen bütün dinlerin bağlamları arasında bu iki dindarlık tarzını görebiliriz. Sahip oldukları bir takım ortak özellikler, din antropolog ve din sosyologlarının böyle bir ayrım yapmasını mümkün kılmıştır ve bilimsel

çalışmalarda yaygın olarak kullanılmaktadır (bkz. Arslan, 2004a). Ancak bu di- kotomik / ikili tasnifin getirdiği bazı avantaj ve dezavantajlar bulunmaktadır ki bunlar çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır.

II. Popüler İnanışların Sosyal Bilimsel İncelemesinde Karşılaşılan Problemler ve Yeni Perspektifler

1. Kavramlaştırma ve İsimlendirme ile İlgili Problemler

Halk arasında yaygın olan dini inanç ve uygulamaların bilimsel analizinde ilk değinilmesi gereken konuların başında, olgunun kavramsallaştırılması, başka bir deyişle “isimlendirme konusu” gelmektedir. Halk katında kendine has anlamlı bir bütünlüğe sahip inanç ve uygulamaların kavramsallaştırımı ile ilgili en yaygın olanı, “Folk Religion / Halk Dini” ve “Popular Religion / Popüler din” kavramlarıdır. Ayrıca “Kitle Dindarlığı” kavramı da Weber tarafından kullanılmaktadır.

“Halk dini” kavramı, Dinbilimleri terminolojisinde milli ve özellikle de evrensel dinler öncesindeki dinleri isimlendirmek için kullanılmaktadır. Halk dininin orijinal anlamı, evrensel dinler öncesi “ilkel” kültür seviyesindeki yerel ve doğal inançlara işaret etmektedir. Bu sebeple “Folk Religion / Halk Dini” yerine “Peasant Religion / Köylü-Taşra Dini” tabiri de akademik literatürde kullanılmaktadır. Örneğin Christian JR. (1987), Eliade’ın editörlüğünü yaptığı ünlü çalışmada (The Encyclopedia of Religion) halk dini konusunu çoğunlukla “köylü dini” çerçevesinde ele almaktadır. Burada dinin organik cemaat içinde vücut bulduğu şekil söz konusudur. Halk dini, eski dönemlerin zümre cemiyetlerinde karşımıza köylü (taşra) ya da alt sınıfların dini olarak çıkmaktadır. Örneğin, Homeros’un destanlarındaki mitolojik tanrılar âlemi, bu destanların (mit) kendileri için uydurulduğu asiller zümresinin dinini temsil ediyordu. Fakat eski Yunan’da bu din yanında tamamen farklı tanrısal veya yarı-tanrısal varlıklara iman eden köylü sınıfına ait bir halk dini de mevcuttu. Halk dini konusunda Yunan Folk Dini ve Çin Folk Dini gibi adlarla çalışmalar yapıldığını biliyoruz.

Ancak halk arasındaki dini tezahürler, taşra sınıfı içinde çıkan doğal ve yerel formlarla yani folk tarzlarla sınırlı kalmamaktadır. Özellikle yüksek tipli evrensel dinlerin ortaya çıkması ile yerel folk inanışlar, bu dinlere ait inanışlarla birleşerek geniş kitlelere yayılıp “popülerleşmiştir”. Ayrıca evrensel, büyük dinler yaygınlaştıkça bu dinlere yeni girenlerin sayısında bir artış olmuş, bunlar eski inançlarını yeni dinin içerisinde örtülü bir şekilde sürdürmüşlerdir.

Öncelikle yerel ve taşra kesimi içerisinde varlık bulan folk din, ticaretin, şehirleşmenin, nüfusun ve evrensel dinlerin gelişmesi ile daha da kitleselleşerek popülerleşmiş, evrensel dinlerin kitâbî inanışları ile farklı kombinasyonlara girerek farklı şekiller altında varlığını devam ettirmiştir. Bu süreklilik, bazı örneklerde eski folk formların orijinal hallerinin devamı şeklinde görüldüğü gibi, bazen de (Hıdrellez kültü ve Ziyaret fenomeni örneğinde olduğu gibi) evrensel dinlere ait inanışlarla kaynaşarak senkretik formlar şeklinde, ayrıca evrensel, kitâbî inanışların halk katındaki yorumları şeklinde de söz konusu olabilmektedir. Dolayısıyla, taşraya has ve yerel çapta olan folk inanışların zamanla kitleselleşmesi, yaygınlaşarak popülerleşmesi söz konusudur. Bu sebeple sosyal bilimciler arasında, kitleselleşip popülerleşen ve evrensel dinlere ait inanışlarla farklı şekillerde kaynaşan folk inanışları tanımlamak için “popüler din” kavramı kullanılmaktadır. Kitleselleşen ve taşranın ve yerel formların sınırlarını aşan ve çok çeşitli ve çok anlamlı bir niteliğe bürünen bu inanışları ifade için “popüler din” kavramı kanaatimizce de daha kullanışlıdır. Popüler dinin, çok farklı anlam ve çeşitliliği içerisinde barındıran geniş bir şemsiye kavram olduğuna ve bununla ilgili problemlere ileride değinilecektir. Ancak, günümüzdeki kitlesel dini tezahürler için “folk inanışlar” kavramını kullanmanın yanlış değil daha az kapsayıcı olduğunu, “popüler din” kavramının ise günümüzdeki çeşitliliği daha iyi ifade eden bir kavram olduğunu belirterek bu bölümü sonlandırmak istiyoruz. Ayrıca “yaşanan din, aktüel din, dini heterojenlik, senkretizm” gibi kavramların da konu ile yakından alakasını olduğunu belirtelim.

2. Kategorik, Tıpsel Ayrım Konusunu Anlayamamanın Doğurduğu Sıkıntılar

Popüler din kategorik, tıpsel bir ayrımdır. Araştırmacının zihninde olan, araştırılan nesnedeki ortak nitelikler sebebi ile bir tip halinde ayrımlaştırılıp isimlendirilen analitik ve kategorik bir ayrım ve adlandırımıdır. Normal anlamda bir din değildir. Yoksa onu halk arasında İslam, Hristiyanlık gibi orijinal bir din şeklinde bulamayız. Başka bir deyişle, hiç kimse ben “halk dini” üzereyim demez. Nasıl örneğin İslam’ın ya da Hristiyanlığın kendine has orijinal inançları, ilke ve prensipleri, kurumları mevcutsa popüler dinde de aynı durumu aramak veya arayınca bulamayıp, “demek ki halk arasında bu tarz bir din ya da dindarlık tarzı yok” demek gerçekçi olmaz. Çünkü halk katındaki dini anlayış tarzı olarak popüler dindarlık teolojik değil, kategorik bir ayrımı ifade etmektedir. Ancak bu ayrımın bariz biçimde var olan belli ortak niteliklere göre yapıldığını tekrar belirtmek gereklidir. Burada amaç kompleks sosyo-dini gerçekliğin analizini

yapacak araçları oluşturmak ve bu sayede bilimsel çalışmanın ana hedeflerinden olan araştırma nesnesi içerisindeki fark ya da farklılıkları tespit etmektir.

Sosyal bilimlerde, dini davranışların incelenmesi ve analizi amacıyla, bir takım ölçüt ve metodlar doğrultusunda “ideal tip”lere ya da toplumsal “kategorik” ayrımlara gidilmektedir. Bu bağlamda “folk ve popüler” kavramları da analiz kategorisi olarak kullanılmaktadır. Burada daha çok “farklılığa” vurgu yapılmaktadır. Analiz kategorileri olarak “folk ve popüler”, toplumsal farklılaşmanın (Büyük Gelenek - Küçük Gelenek¹), dini kurumların (resmî - resmî olmayan), düşünme biçimlerinin (bilimsel – folk/premodern/geleneksel) ve nüfusun (elitler - köylü/taşra) farklılığını göstermekte kullanılmaktadır. Bu bağlamda Popüler kategorisi farklı anlamları içinde barındırır: Sosyal perspektiften bakılırsa popüler, “üst” sınıflara ait şeylere tepkisel olmayı; kültürel bakı açısından bakılırsa, “derin bilgeliğe” karşı olmayı; politik açıdan ise “resmî”nin karşıtı olmayı ifade etmektedir. Ancak dikkat edilmesi gereken nokta, buradaki muhalif, zıt gibi görünen konumların diyalektik olduğudur. Bu zıt kategoriler birbirlerinden mutlak anlamda yalıtılmış değildirler. Toplumsal gerçekliğin karmaşık yapısı içerisinde iletişim ya da çatışmanın farklı renkleri de dâhil olmak üzere çeşitli kombinasyonlara girerler.

Bu durum toplumsal bir olgu olan dindarlık için de söz konusudur. Böylelikle bir takım dindarlık tiplerinin kategorik adlandırması söz konusu olmaktadır. Örneğin Weber “ideal tipler” metodunda, tarihi-kültürel kompleksleri önce yığın haldeki heterojen unsurlarından ayıklayıp “içyapılarında en fazla tutarlı unsurlarına ağırlık vermek suretiyle inşa edilmiş (ideal) tipler” halinde takdim etme yöntemini uygular. Ancak, yine Weber’e göre incelenen olayı bununla ideal ve saf çizgileri içinde görüp tanıdıktan sonra ikinci bir adımda yaşanan gerçeğe yaklaştırmak aradaki mesafeyi kapamak gerekir. Modeli pür ve ideal çizgileri ile gerçeğin dışına taşıran sebepleri gün ışığına çıkarmakla ayağımız bir yerde sağlam bir zemine basmış olur. Dolayısıyla biz de model inşasına ait pür ve ideal çizgileri (yani ayrımları) gerçeğin kendisi imiş gibi görmek ve göstermek yanlısına düşmemiş oluruz. İdeal tiplendirmeler gibi kategorik ayrımlaştırmada da durum aynıdır. Bilindiği gibi “toplumsal kategoriler” insan birlikteliklerinin diğer formları olan yığın ve gruplardan (birincil ve ikincil grup olan örgütler dâhil) farklı olup, üyeleri arasında ne aynı mekanda bulunma ne de ilişki / et-

¹ Burada “folk ve popüler kültür” Küçük geleneğe, “yüksek kültür” ise Büyük geleneğe karşılık gelmektedir.

kileşim olan fakat araştırmacının zihninde herhangi bir ölçüt temelinde birleştirilmiş olan inşâi yapılarıdır. Yani bir kategorik ayrımın zihinde araçsal bir rolü vardır. Araştırmacıya düşen bu kategoriler ya da tiplerle gerçek arasındaki mesafeyi kapatmak, iletişim kanallarını, değişimi ve pek net olmayan (flü) tarzları tespit etmektir.

Dolayısıyla farklılaşma özelde de dini farklılaşma konusunda yapılan (popüler dindarlık ya da yüksek kitâbî dindarlık gibi) kategorik ya da tipolojik ayrımları bu şekilde değerlendirmemiz, onları mutlak ayrımlar olarak değil, fakat analitik ve araçsal ayrımlar olarak görmemiz gerekiyor. Onlar toplumsal gerçekliği açıklayabildikleri oranda kullanışlıdır. Açıklayıcılıkları zayıfladığı oranda yukarıda değindiğimiz gibi araştırmacı tarafından toplumsal gerçeklikle arasındaki mesafe kapatılmalı ve değişen ve değişmeyen noktalara dikkat edilmelidir.

Popüler dini kültür, sadece halk kültüründen oluşan saf, katıksız bir kültürü değil; halk tarafından oluşturulmayı, ama aynı zamanda yüksek kültürün seçkin ürünlerinin halk arasında yaygınlaşıp rağbet bulmasını yani popülerleşmesini de ifade etmektedir. Yani popüler dini kültür kavramı, hem geniş kitlelerin kültürünü, hem de yüksek kültürün bir takım unsurlarının geniş kitlelerde yaygınlaşmasını, popülerleşmesini içermektedir. Yoksa entelektüel, üst kesimin yüksek kültürü ile geniş kitlelerin kültürü birbirinden tamamen yalıtılmış, uzak bir şekilde bulunmazlar. Modern dönemden önceki tarım toplumlarında halk (folk) kültürü ile yüksek kültür arasındaki mesafe oldukça fazla idi. Ancak, özellikle modern dönemde eğitimin ve kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması ve kurumsal dinlerin yaygınlaşması ile alt ve üst kesimin kültürleri birbirleri ile eskisine oranla daha fazla etkileşim içerisine girmişlerdir.

3. “Popüler” Kategorisi Normatif değil Deskriptif Niteliğe Sahiptir

Şüphesiz kategorik ayrımların niteliği de önemlidir. Çünkü farklı şekillerde oluşturulabilmektedir. Örneğin, felsefi ve teolojide olduğu gibi normatif kategorik ayrımlar yanında, söz konusu ettiğimiz ayrım gibi deskriptif olanları da mevcuttur. Halk katındaki dini tezahürler konusundaki ayrım deskriptif bir ayrım olup, yukarıda açıklandığı üzere olabildiğince olgusal ve betimleyici bakış açısı ile oluşturulmuştur. Ancak popüler din kavramlaştırımının bu özelliği unutulurak ona zaman zaman normatif tarzda yaklaşılarak yorumlar yapıldığına, bazen hurafe söylemiyle, bazen dine zıt bir konumda değerlendirmelerle karşı karşıya kalıyoruz.

Popüler din ile resmî-normatif din arasında bazı karşıtlıkların olduğu doğrudur ancak popüler dine “hak dininin mutlak anlamda karşısında” bir işlev yüklenebilir. Popüler din, olsa olsa yüksek kültürün karşıtı olabilir. Dolayısıyla karşıtlığı sınıfsal ya da sosyolojiktir, yoksa ahlaki veya teolojik bir altta veya negatif konumda olduğunu düşünmek elitist bir yaklaşım olur. Zaman zaman “hak dini (?)” ismi verilen mutlak subjektif ve pozitif kategorinin iddiası açısından düşünüldüğünde, “popüler”in zıddı olan yüksek sınıfların din anlayışı arasında da “hak din”e aykırı anlayışlar bulunabilir. Örneğin Ortodoksi tarafından filozofların ya da mistiklerin din anlayışının din dışı bulunarak dışlandığını biliyoruz. Ancak bunu derken popüler dini inanışların din açısından sorunlu olmadıklarını söylemek istemiyoruz. Popüler dini inanışların dinin temel ilkeleri açısından sorunlu yönleri olduğu ve çoğu tartışmayı beraberinde getirdiği bilinmektedir. Bizim dikkat çekmek istediğimiz husus, popüler din kategorisinin sosyal bilimlerde bu tarz normatif bir amaç ve yargıda bulunmak için geliştirilmemiş olduğudur. Amaç halk katındaki mevcut bir olgunun olabildiğince yansız fotoğrafını çekmek, onun analizini yapmak, varlığının sebep ve sonuçlarını açıklamaktır. Bunun teolojik sonuçları ve değerlendirilmesi ayrı bir konudur. Ancak belirtilmesi gereken husus, popüler dinin “hak dini(?)”nin karşısına konulmasının diğer bir sebebi, teolojinin seçkinliği de olabilir. Burada kanaatimizce dikkat edilmesi gereken nokta, avamın kendine has çözümleyici bir dilinin, başka bir deyişle bir “folk teoloji”nin olmamasıdır. Popüler kültür ve din konusunda yazılanlar bile aslında yüksek sınıfa ait kesimler tarafından yapılmaktadır. Çünkü yazıyla ve analitik düşünceyle bir yorum yapıldığı andan itibaren yüksek kültürün yazılı ve analitik tarzdaki alanına girmiş ve o gözlüğü kullanmış bulunmaktayız.

“Popüler”in negatif / düşük bir kategori olarak değerlendirilişi teoloji ya da felsefeye has bir durum olmayıp bunu sosyal bilimlerin tarihinde de görmekteyiz. Sosyal bilimlerde önceleri toplumun “pozitif anlam”ının üst tabakadan çıkarılacağı düşüncesi hâkimdi ve bu sebeple toplumun tarihi ve kültürünü incelemek saray ve üst tabakanın incelenmesi anlamına geliyordu. Ancak, bir toplumun pozitif anlamının, üst tabakanın yanı sıra alt tabaka (avam, “halk” ya da köylüler) tarafından da temsil edileceği fikri (Long, 1987) çerçevesinde folk ve popüler kültür konusu etrafında yavaş yavaş baş gösteren çalışmalar popüler din alanında da kendisini göstermiştir. Popüler din, XIX. ve XX. yy. başlarında olumsuz anlamda ele alınmış ve çoğunlukla dinin basit ve kaba bir formu olarak yorumlanmış, ancak XX. yy. sonlarında daha pozitif bir bakışla anlaşılmaya başlanmıştır.

Ancak yine de sosyal bilimlerde karşımıza popüler kültür ve din konusunda yukarıda değinilen türden farklı yaklaşımlar çıktığını görüyoruz. Bu durum popüler din konusunda yapılacak bilimsel çalışmalarda mutlaka söz konusu edilmelidir. Buna göre, bir tarafta ‘popüler’i vulgar / kaba olarak niteliksiz bulan elitist perspektif bulunuyor. Onlara göre: Popüler, orijinal bir formun çarpıtılmış ya da deformasyona uğramış halidir ya da kitlelerce tüketilen ikinci sınıf bir üretdir. Bu yaklaşımdakilere göre (yapısalcılar) “popüler”, “yaygın olarak beğenilen, tüketilen” anlamına gelmektedir ve günümüzde de kullanılmaktadır. Diğer tarafta ise popülist bir perspektif ‘popüler’i, alt grup ya da sınıflara has ve bu nedenle de onların kültürel üretimlerini kanıtlayacak yetenekte doğal bir form olarak görmektedir. Her ne kadar ikinci görüş konuya daha olumlu yaklaşırsa da bir takım eksiklikleri de beraberinde getirmektedir. Bu eksiklikleri gideren ve iki ucu birleştirerek bir kuram geliştiren Gramsci’ye göre popüler kültür, alt ve üst kültürler arasında bir “pazarlık ve alışveriş” sahası olarak görülmelidir. Dolayısıyla burada, tasavvurlarda (inançlar), uygulamalarda (dini pratikler) ve üretimlerde (kutsal nesneler) farklı kültür figürlerinin nasıl kesiştikleri ve birbirleriyle nasıl kaynaştıkları konusu önem kazanmaktadır. Buna göre, dini açıdan eğitilmiş insanların üst kültürü ile din eğitimi almayan insanların alt dini kültürü arasında bir birinden tamamen kopuk bir durum söz konusu değildir. Bu iki dini kültürel tabaka arasında bir birini etkilemeler, kaynaşma ve alışverişler söz konusu olmaktadır.

Buna dikkat edilmediği için popüler din çalışmalarında zaman zaman özcü (essentialism) yaklaşımlara şahit olmaktadır. Popüler din olgusunun, olabildiğince çeşitliliği ve boyutluluğu ile ve kitâbî-resmî din ile diyalektik ilişki içerisinde ele alınmayıp negatif konuma itilmesi ile özcü yaklaşım denen hatalı ve elitist perspektif ortaya çıkmaktadır. Şüphesiz popüler din - kitâbî din ya da alt-üst tabaka gibi kavramların kullanılması, konunun özcü (essentialist) bir yaklaşımla işlenmesi anlamına gelmez. Özcü yaklaşım genelde, konunun gelişme imkânlarını yönlendirip sınırlandıran temel ve asıl (kabul edilen) bir unsur lehine genel süreci ikincil konuma itme ya da göz ardı etme biçiminde ortaya çıkar. Burada konunun dikotomik kavramlarla dar bir koridora hapsedilmesi ve/veya konunun asıl ve birincil, başka bir deyişle özsel nitelikte addedilen yönünün merkeze alınarak belirleyici ve tayin edici kılınması söz konusudur. Genelde popüler kültür, özelde ise popüler din çalışmalarında bu tarz tutumlarla sıkça karşılaşılmaktadır. Geniş kitlelerin gündelik dini yaşantısının konu edildiği çalışmalarda popüler din, kitâbî-resmî dine mutlak anlamda muhalif ve zıt biçimde konumlandırılır.

makta, ikisi arasındaki iletişim ve alışverişlere pek önem verilmemektedir. En önemlisi de, kitâbî-resmî din asıl kabul edilip, popüler dine ikincil ve edilgen bir konum verilmektedir. Bu tip özcü yaklaşımlar popüler dinin doğasını ve toplumsal alandaki işlevlerini anlamayı güçleştirmektedir.

4. Kültürel Çeşitliliği Anlama ve Dikotomik Kavramsallaştırmalarda Ortaya Çıkan Problemler²

Popüler dini tezahürlerden bahsetmek bir anlamda çok çeşitli dini tezahürlerin toplumda var olduğunu ima etmek anlamına gelmektedir. Burada karşımıza toplumdaki kültürel çeşitlilik sorunu çıkmaktadır. Çünkü yukarıda belirtildiği gibi popüler din sosyo-kültürel farklılaşma ve çeşitliliğin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Sosyo-kültürel çeşitlilik ve farklılıklar konumuz olan popüler din ile yakından ilgili olması yanında, incelenen toplumun yapısını anlama açısından da önem arz etmektedir. Özellikle toplumdaki dini çeşitliliği ele alan sosyal bilimsel çalışmalarda farklı kategorik isimlendirme ve tanımlamalarla sıkça karşılaşırız. Örneğin, Büyük gelenek, Küçük gelenek, folk / popüler kültür, yüksek kültür, resmî / normatif din, folk / popüler din gibi. Dini kültürel çeşitliliği tanımlamada kullanılan bu tanımlamalar çoğunlukla dikotomik olmakta, folk, popüler kategorisi ile alakalı konular karşıt tarafa konumlandırılan resmî, formel kültür / din gibi adlandırmalarla bağlantılı olarak ele alınmaktadır. Dolayısıyla popüler din konulu çalışmalarda yaygın olarak başvuru dikotomik kavramsallaştırmalara ilişkin ortaya çıkan bazı problemlere değinmek ve eleştirel bir değerlendirme yapmak gerekli olmaktadır.

Bir topluluğu araştırırken bütüncül öğeler yanında, özellikle farklılık ve çeşitliliğe de bakmak, o topluluğun sosyo-kültürel yapısını anlamak ve analiz etmek için gereklidir. Toplamların yapıları ve iç dinamiklerinin anlaşılmasında önemli olan farklılaşmaların nasıl kavramlaştırılacağına ilişkin çabalar sosyologlar ve antropologlar arasında uzunca bir süre devam etmiştir. Bu çabalara bağlı olarak da bazı sistemli kavramsallaştırmalara gidilmiştir. Bunlardan çoklu olanlar varsa da dikotomik olanlar daha ağırlıktadır. Sosyolojide ünlü dikotomi örnekleri arasında Tönnies'in "Gemeinschaft (cemaat) ile Gesellschaft (toplum) ayrımı, Durkheim'in organik ve mekanik dayanışması, Cooley'in birincil-ikincil grupları, Tocquville'in kitle (mass) ve elit kültürü, Marks'ın feodal ve kapitalist, Weber'in geleneksel-ussal bürokratik, Wundt'un doğal ve kültürel kutuplaşma-

sı; antropolojide ise Lévi-Strauss'un sıcak-soğuk ya da evcil-yaban toplumlar ayrımı, Redfield'in folk-kent dikotomisi ve bunun açılımı olarak da Büyük ve Küçük gelenekler adlandırımı ve yine antropologlarca çokça kullanılan yüksek kültür ve alt (low/little) kültür kavramları verilebilir.³

Bu ayrımlar sosyal bilimlerde belli bir süre hayli egemen olmuş ve günümüz modern toplum çözümlemelerinde de kullanılmışlardır. Büyük dikotomi / ikilik (great dichotomy) diye adlandırılan bu gelenek, günümüzde "geleneksel-modern" ya da "modern-postmodern" ayrımlarına da esin kaynağı olmuştur. Bu ayrımlar tek bir tipte kullanılmamış, bazen evrimci, bazen diyalektik, kimi zaman işlevselci, kimi zaman da çatışmacı mahiyette kullanılmıştır. Ancak, bu işlevsellikleri yanında, özellikle kimi basmakalıp (stereotipical) ve özcü (essentialist) yaklaşımlara gidilmesinde de araçsal rolleri olmaktadır. Bu da, belli bir sosyo-kültürel yapıyı incelerken ondaki söylem ve pratiklerin farklı bağlamlarda aldıkları çokluk ve çeşitliliğin göz ardı edilip, kimi kolaycı dikotomik genellemelere gitme gibi çok yanlış bir uygulamaya sebep olmaktadır.

Daha çok inanç ve pratiklerin tarihsel kökeni hakkında çeşitli spekülasyonlarda ifadesini bulan bu tarihselci görüş, Robert Redfield (1956) tarafından "Büyük Gelenek / Küçük Gelenek" şeklinde formüle edilen dikotomik ayrıma benzer bir kavramlaştırım ile tedrici olarak yer değiştirmiştir. Kültürel / dinsel merkezin ortodoks formu olarak Büyük gelenek, kentli elit kesime aittir. Aynı zamanda o, belli nitelikte bir düşünce kapasitesine sahip olan azınlığın din anlayışıdır, okullar ve mabetlerde "bilinçli biçimde geliştirilir ve nesilden nesle devam ettirilir." Büyük gelenekler ayrıca "metinsel gelenekler", "ortodoksi", "felsefi dinler", "yüksek kültür" ve "evrensel gelenekler" olarak da adlandırılır. Küçük gelenek ise, kültürel / dinsel çevrenin heterodoks formudur. Redfield'in değerlendirmesiyle Küçük gelenek, belli bir düşünce seviyesinin altındaki geniş, normal halk kesimi tarafından gündelik hayat içerisinde pratize edilir. Küçük gelenek olduğu gibi kabul edilir ve dikkatli inceleme, incelik ya da ıslah gibi pek çok şeyle karşı karşıya değildir. Küçük gelenekler ayrıca "yerel gelenekler", "alt kültür" ve "folk / popüler din" terimleriyle de anılır.

Redfield'e benzer ikili ayrımı Max Weber'de de görmektediriz. Weber'e göre (1996: 364-5), büyük dinlerin bünyesi içerisinde farklı dindarlık tipleri söz konusu olmaktadır. Bunlar, nitelikli dinsel bilgiye ya da karizmaya sahip kişiler-

² Bu konunun incelenmesinde şu çalışmamızdan yararlanılmıştır: Arslan, 2005.

³ Sosyal bilimlerde kullanılan benzeri dikotomik tasnifler hakkında geniş bilgi için bkz. Redfield, 1956; Goody, 2001; Stirrat, 1984; Bigsby, 1976; Yelken, 1999; Arslan, 2005.

de ifadesini bulan “virtüöz” dindarlığı (Virtuosen Religiositat) ile daha çok bu niteliklere sahip olmayan sıradan avamda ya da taşra insanında ifadesini bulan “kitle” dindarlığıdır (Massen Religiositat). Weber’in bu dikotomik kavramlaştırımı ile Redfield’ininki arasında çok yakın bir paralellik olduğunu söyleyebiliriz. Ancak Weber’e oranla Redfield’in ayrımı sosyal bilimlerde analitik bir araç olarak daha çok kullanılmıştır.

Redfield’in bu ayrımı, sosyal bilimlerde çeşitlilik / farklılık problemini çözmede kullanılabilecek neredeyse tek yol olarak görülmüş ve “geleneğin toplumsal organizasyonu”nu anlama gayretinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Lukens-Bull, 1999). “Geleneğin toplumsal organizasyonu” bütün karmaşık toplumlarda zorunlu bir süreçtir. O, aynı zamanda araçlar olarak hizmet gören kültür komisyoncuları yolu ile farklı dinsel hiyerarşilerin halk ve elit tabaka arasında kurulduğu bir süreçtir. Yazılı olanın yanında bir de sözlü gelenek vardır; kurumlar ve adetler açısından da biri bir elit kesim tarafından ve öteki de genellikle halk kesimi tarafından kabul gören küçük ve büyük gelenek vardır (Waardenburg, 1979).

Avantajlar açısından bakılacak olursa, bu tip kavramlaştırma aracılığıyla ilerlemeci ve pozitivist bakış açısından kaçınılabilmekte, tarihin daha ileriki akışıyla alakalı belli bir görüşe vurgu yapılmamaktadır. Dolayısıyla kimi bilim adamına göre, bu kavramlar aracılığıyla betimsel (descriptive) bir çalışma yapılabilme imkânı doğmaktadır. Bazı sosyal bilimci ve din bilimciler, bu ayrımın biraz daha geliştirildiği takdirde “yaşanan İslam”ın realitelerini ve ayrıca dinsel olmayan yönleri de dâhil belli Müslüman grup ve toplulukların bütün bir sosyal gerçekliğini yansıtabileceği görüşündedirler. Onlara göre bu yaklaşım, İslami realitelere daha objektif bir yaklaşımı da potansiyel olarak içerisinde barındırmaktadır (bkz. Redfield, 1956; Waardenburg, 1976: 371).

Ancak, kültürdeki çeşitliliği çözümlemede kullanılan bu tip dikotomik ayrımların birtakım dezavantajları da bulunmaktadır. Birçok bilim adamı bu iki gelenek arasındaki ayrımı, İslam’ın Büyük geleneğini ve İslami inanç ve pratikte fark edilen çeşitliliği kavramlaştırmada önerilen öteki yolları net bir şekilde tanımlayabilecek kurumsal dinsel organizasyonların İslam’da yokluğu sebebiyle, oldukça belirsiz / muğlak bulmuştur (Waardenburg, 1976: 353). Ancak buna rağmen önemli sayıdaki sosyal bilimci tarafından, “gerçek, asıl veya saf inanç ve Ortodoks kanaat” gibi çeşitli şekillerde tanımlanan ve “kitâbî, virtüöz, normatif, Ortodoks, teolojik, formel, yüksek ya da resmî İslam” olarak sınıflandırılan

İslam’ın bir tipi, yine İslam’ın “popüler, alternatif, folk, yerel, kırsal ya da informal İslam, alternatif İslam, İslami heterodoksi, sapık pratik, batıl inançlı gelişmeler ya da kırsal folk din” tipi ile karşıt kılınmıştır.⁴

Bu bağlamda şu hususu belirtmek gerekir ki, hem teoloji hem de antropoloji disiplinleri “formel ve resmî” olan karşısında bir “halk ya da popüler” İslam formülasyonunun bulunduğu müttefiklerdir. Ancak, bütün bu terimler ve aynı temel dikotomiye açıklamada kullanılan daha birçokları, İslam’ın çeşitliliğini dikotomik terimlerle kavramlaştırmanın getirdiği güçlüklerin ve eksikliklerin önüne geçememişlerdir (Patai, 1987).

Bu güçlüklerin ilki, İslam’ın, bu ikili ayrımın hiç birisine sokulamayacak, yani hem “formel / resmî” olarak hem de sırf “popüler” olarak adlandırılmayacak bazı biçimlerinin olduğudur. Bu biçimler⁵ onun iki temel tipi arasındaki kavramsal sınırı rahatsız edici bir biçimde iki taraftan da ihlal etmektedir. Örneğin, Şiiler kendilerinin gerçek İslam’ın temsilcisi olduklarını, Sünnilerin ise öyle olmadıklarını iddia ederken basit bir biçimde popüler İslam’ın bir çeşit temsilcisi olarak görülemezler. Benzer şekilde Sufilik de -en azından Gazali’nin etkisi ile ulaşılan biçiminde- basit bir biçimde popüler İslam olarak sınıflandırılmaz. Çünkü Sufiler İslam’ın derûnî cephesine ve dinsel tecrübenin önemine yaptıkları vurgularında Ulema’dan daha da derin bir İslam’ı temsil ettikleri iddiasındadırlar.

Bu güçlüklerin diğer bir sebebi Patai’ye göre, İslam’ın içindeki “folk” unsurlarla resmî unsurları ayırmanın güçlüğüdür. Bu şüphesiz İslam’da (kilise gibi) resmî bir kurumun olmaması yanında İslam’ın (Religion anlamında) bir din değil, bir hayat tarzı olarak görülmesi ile de alakalıdır (Patai, 1987). Yaşanan fiili durumda özellikle halk katında geleneksel, folk unsurlar dini yorumun içine bir şekilde sirayet etmektedir. Tıpkı, modern ya da aydın kesimde felsefi ya da rasyonel bir takım öğelerin resmî İslam’a dâhil olması gibi. Böylece İslam’da popüler-resmî ayrımı güçleşmekte ve de aynı zamanda popüler dinin sınırları da genişlemektedir.

Bu iki örnek, İslam toplumlarındaki inanç ve pratik çeşitliliğini, bir dünya dini söz konusu olduğunda Büyük geleneğe; yerel, bölgesel ve köy / taşra kültürü söz konusu olduğunda Küçük geleneğe göre kavramlaştırmanın bir takım

⁴ Bkz. El- Zein, 1977; Waardenburg, 1976; Gellner, 1981 ve 1999; Ülgener, 1981.

⁵ Waardenburg (1976: 350–2) İslam’ın bu biçimlerini “Tasavvuf, Şiilik ve Geleneksel hukuk (adet)” olarak üç sınıfta değerlendirir.

güçlükler doğurduğunu göstermektedir. Bunun sebebi Büyük kadar Küçük geleneğin de “problematik” oluşudur. Büyük gelenek bilim adamları arasında üzerinde gerçekten ittifak olunan bir şey değildir. Tersine daima belli bir yerde ve belli bir zamandaki birtakım bilim adamları arasında hakkında ittifak edilen bir şeydir. Sonuç olarak, sadece bir büyük gelenekten ziyade çeşitli büyük geleneklerden söz etmek daha yerinde olacaktır.

Yine, İslam’ın Büyük geleneğinin bir başka özelliğini Fazlurrahman (1999: 54) şöyle açıklar:

Büyük geleneğin kendisinde de popülistler ve seçkinciler vardır. Örneğin, Eş’ârî kelimacılar başta tevhit olmak üzere İslam’ın esaslarını akli olarak kavrayamayan kimsenin gerçek bir Müslüman olamayacağını savunurken, onların çağdaşları olan Orta Asya’daki Mâtürûdî kelimacılar ise, dinleri hakkında kapsamlı / akli bilgileri olsun olmasın Türklerin yaşadıkları İslam şeklinin sahil olduğunu söylüyorlardı.

Değinilmesi gereken diğer bir husus, Küçük geleneğin daima “olumsuz” olarak tanımlanmasıdır. Burada asıl sıkıntı, sosyal bilimcinin üstünlüğü, Küçük gelenek karşısında daima Büyük geleneğe tahsis etmesidir (Antoun, 1989: 43). Dolayısıyla buradan çıkan sonuç, bu ayrımın aslında, bilgi ve gücün eşit olmayan düzensizliğini yansıtan bir söylem içerisinde üretilmiş olduğudur. O, içerisinde ancak bilgili ve güçlü olanın bir sese ve dolayısıyla da dikotomiye formüleştirecek bir pozisyona sahip olduğu bir söylemdir. Bilgi ve güç sahibi olanların inanç ve uygulamaları, diğerlerinin inanç ve uygulamalarına (söylemin oluşumuna katkıda bulunma anlamında) engel olmaktadır. Bilgi ve gücü yadsınanlar yani halk, aktif olarak bu söyleme katılacak bir pozisyonda değildir. Çünkü kendilerini tanımlayacak ve analiz edecek bir dilden yoksundurlar. Öyleyse bu dikotominin kavramlaştırılması elitisttir (Stirrat, 1984), hiyerarşik bir tahakküm içermektedir. Küçük gelenek bu sebeple pasif, özerk olmayan ve hepsinden çok da, sadece Büyük gelenek bakımından değil ayrıca kendisi bakımından da bağımsız olmayan bir şey olarak kurgulanmıştır. Büyük gelenek tanımlayan ve Küçük de tanımlanan olduğundan, önceki (Büyük gelenek) kaçınılmaz olarak sonraki hakkında bilgi kaynağı olacaktır. Bu ikisi arasındaki ilişki bu sebeple radikal olarak bir güç meselesidir. Küçük gelenek, Büyük gelenek tarafından ancak pasif olarak kabul edilmektedir (Holy, 1991). Bu durum bu ayrımların “değer biçici” bir aygıt olarak kullanılması sonucunda ortaya çıkmıştır.

Eickelman, bilim adamlarının büyük ve küçük gelenekten söz ettiklerinde, karmaşık biçimde karşılıklı ilişkilerini keşfetmekten ziyade sadece onları yan yana işleme eğiliminde olduklarını ifade etmektedir (Eickelman, 1982: 2). Sosyo-kültürel hayattaki karmaşık ilişkileri basit ikili bir ayrımla işlemek ve aralarındaki kompleks ilişkileri göz ardı etmek, araştırmacıyı yüzeysel ve basmakalıp bir değerlendirmeye götürecektir ve sosyal gerçeklikten uzaklaştıracaktır.

Bütün bu sorunların yanı sıra İslam’ın dikotomik ayrımının, İslam’ın inanç ve ritüel çeşitliliğini inceleme bakımından önemli sonuçları vardır:

i. Her ne kadar zaman zaman değer biçici bir biçimde kullanılma riski taşısa da o, öncelikle deskriptif / betimsel ve sınıflayıcı bir aygıt olarak işlev görmektedir. Bu sebeple İslam’ın dikotomik ayrımları konusunda ilk dikkat edilmesi gereken husus onun değer biçici değil betimleyici ve sınıflayıcı bir işlevle kullanılmasıdır. Bu anlamda örneğin, Popüler dini saf dinî bilinçliliğin kirlenmesinin bir sonucu olarak ‘kitle dindarlığı’ şeklinde ele almak yerine, farklı pazarlarla alakalı dini hizmetlerin farklılaşmasının ve uzmanlaşmasının bir biçimi olarak ele almak daha uygun olur.

ii. Dolayısıyla popüler dine çok boyutlu ve diğer kategorilerle etkileşim içerisinde yaklaşma konusu önem arz etmektedir. Popüler din incelemelerinde asıl önemli olan, “tasavvurlarda, uygulamalarda ve üretimlerde farklı kültür figürlerinin (örneğin yüksek kültür ve popüler kültür) nasıl kesiştikleri ve birbirleriyle nasıl kaynaştıkları” konusudur. Bu husus önemlidir ve popüler kültürün bir kesişme alanı olmasıyla bu yaklaşım daha bir önem kazanmaktadır. Bu sebeple araştırmalarda, farklı kategorilerden, ayrımlardan bahsederken bunların birbirinden mutlak bağımsız kategoriler olmadıkları başta kabul edilmelidir. Bu ayrımlar, konuyu daha iyi anlamak ve analiz etmek için kullanışlı oldukları sürece makul kavramlaştırmalardır. Bu ayrımlardan söz etmek bunlar arasındaki kesişme ve kaynaşma noktalarını görmezden gelmeye sebep olmamalıdır.

iii. Öncelikle belirtmek gerekir ki, bütün Müslümanların asli inanç ve uygulamalarını ifade eden ve dinsel hukuk tarafından temsil edilen genel kurallar bütünü olarak “normatif İslam” kesinlikle mevcuttur. Bununla birlikte, birtakım Oryantalist ve antropologların zannettikleri gibi, İslam’ın Büyük geleneği ya da Yüksek kültürü olarak ifade edilen bu normatif İslam, monolitik / yekpare bir bütünü ifade etmez. Dolayısıyla, İslam’ın Büyük geleneğini, içerisinde farklılığı barındırmayan yekpare bir bütün kabul edip “aslı” İslam olarak kurgulamak, aynı şekilde farklılık vurgusunu İslam toplumlarındaki uygulamalara ve yerel

pratiklere yani yaygın tabirle İslam'ın küçük geleneğine has kılmak çözüm değildir. Çünkü çeşitlilik, hem İslam'ın hukuk ve itikat ekolleri içerisinde farklı yorumlar olarak, hem de bazı yerel pratiklerde, sosyo-kültürel ve siyasal hayat içerisinde uygulama olarak çok açıktır. Bu sebeple, farklı yorum, görüş ve uygulamaları kendi bağlamlarında incelemek ve onların toplumsal nedenlerini araştırmak suretiyle İslam'ın ve Müslüman toplulukların sosyal farklılığı daha düzenli biçimde incelenebilir. Ancak bu yeterli değildir. Bunun yanı sıra, dinsel metinler ve onlara ilişkin farklı yorumlarla toplumsal gerçeklik arasında ve hatta belli birtakım grup ve kişilerin niyet ve çıkarları arasındaki diyalektik ilişkiye de dikkat edilmelidir. Böylelikle, karmaşık toplumsal ilişkiler ağı içerisinde her an yeni bir toplumsal olgunun oluşabileceği ve süreç içerisinde değişen dünyaya uyum sağlama iradesinin İslam toplumlarını sürekli yeni kombinezonlar oluşturmaya sevk edeceği de gözden kaçırılmamış olacaktır.

5. Popüler Dinin Resmî Dinle İlişkisinin Analizinde Karşılaşılan Güçlükler: Popüler Din, Kurumsal / Resmî Dine Alternatif Olabilir mi?

Popüler dini inanışların resmî dinle ilişkisinde en çok karşılaşılan problemlerin başında, ikisi arasındaki karşıtlık ve zıtlık gelmektedir. Popüler dini inanışların içerisinde çok farklı dini tipolojik ayrımlara imkân verdiğine yukarıda değinilmiştir. Ancak yine de popüler dini eğilimlerin, içerisindeki büyüsel, folk / pagan inanışlar sebebi ile resmî, kurumsal dinle zaman zaman gerilimler yaşadığı, dinin Ortodoks ve arındırmacı eğilimlerinden çokça eleştiriler aldığı, halk arasında zaman zaman resmî dinin yerine geçecek tarzda işlevler gördüğü bilinmektedir (bkz. Arslan 2004a: 155; Waardenburg, 1979).

Popüler dinî inanışların resmî dinle ilişkisinin sosyolojik analizinde sosyologlar “işlevsel seçenek / alternatif” kavramını kullanmaktadır.

İşlevsel seçenek kavramı, bir toplumsal işlevi mutlaka belli bir toplumsal yapının yerine getirmesinin gerekmediği, aynı işi yerine getirebilen, Merton'un işlevsel seçenekler adımı verdiği seçeneklerin mevcudiyetini ifade etmektedir (Wallace & Wolf, 2004: 63). Buna göre, bir toplumsal kurumun gördüğü işlevleri bazen başka bir kurum ya da yapı yerine getirebilir, onun alternatifi ya da destekçisi olabilir. Örneğin, çoğu işlevselci kuramcı, dinin bir topluluk için önemli olan bazı norm ve değerleri kazandırdığına ve böylece toplumsal çözülme ve kuralsızlık (anomi) ile savaştığına inanmaktadır. Ancak örgütlü büyük dinlerden başka yapılar da örneğin, ABD’de bazı mistik, okült ya da terapist

gruplar kurumsal dine “işlevsel bir alternatif” olarak yeni yeni ortaya çıkmaktadırlar.

Günümüzde, manevi ihtiyacı kurumsal, büyük dinlere girerek değil, kültürel gruplara girerek ya da mistik ve ezoterik inanışlarla ilgilenerek gideren kişilere, hatta bunlara ücret vererek katılanlara rastlamaktayız (Örneğin, Sayen-toloji tarikatı, Türkiye’deki Dünya Kardeşlik Grubu gibi). Son zamanlarda yapılan uygulamalı sosyolojik araştırmalar, popüler dini inanç sisteminin, zaman zaman teşkilatlı, büyük dinlerin işlevsel alternatifi olduğu, bazen de onunla yan yana yürüdüğü şeklinde sonuçlara ulaşmışlardır.⁶

Popüler din halk arasında bazen dini inançlarla yan yana, bazen de dinin alternatifi olarak işlev görmektedir. Başka bir deyişle popüler dinî inanışlar, bazen dinle uyum içerisinde, bazen de dinin prensiplerine aykırı, hatta onun yerine geçecek tarzda işlevsel bir seçenek, alternatif olarak kullanılmaktadır.⁷

Ayrıca belirtmek gerekir ki, günümüzde özellikle kurumsal dinlere mesafeli olan çevreler, bir takım mistik ve ezoterik gruplara veya içerisinde uzay kültürü, astroloji, fal, Sufizm, Budizm, Taoizm gibi kitle iletişim araçlarında yaygınlaşmaya başlayan bir çok popüler inanışa rağbet göstermektedir. Özellikle ABD’de yapılan bazı uygulamalı çalışmalar, bu yaygın inanışların kurumsal din olan Hıristiyanlığa alternatif bir inanç sistemi olarak geliştiğini göstermektedir. Fakat bu araştırmaların her yerde aynı sonucu doğurmadığını da belirtmek gereklidir. Ülkemizde bu inanışların yaygınlığı ve İslam’a alternatif oluşturup oluşturmadığı konusunda üniversite öğrencilerine bizim yaptığımız bir araştırma, bu inanışların, gençler arasında İslama alternatif oluşturmadığını, İslam

⁶ Bu konuda geliştirilen teoriler ve uygulamalı araştırmaların sonuçlarının değerlendirmesi için bkz. Arslan, 2007.

⁷ Bu duruma şu şekilde bir örnek verilebilir. İnsanlar dilek için türbeye gitmekte, ancak bunun eleştirisinden kaçınmak için de “önce Allah’tan istiyorum, sonra buradaki zattan imdat diliyorum” demektedir, bazen de “önce Allah’tan, sonra buradaki zattan istiyorum” demektedir. Yine Hidrellezdeki eski dinlere ait bazı uygulamalar, adak ve dilek tarzları, büyü bozma ile ilgili uygulamalar İslamî renk verilerek yapılmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla insanlar bir taraftan bu inanışları devam ettirmek istemekte, diğer taraftan da İslamî ilkelerle ters düşmenin verdiği gerilimden kurtulmak için “iki inanışı bir arada tutma” yoluna başvurmaktadırlar. Ancak diğer taraftan da bu tarz inanışlara, eleştirilere rağmen devam ederek manevi ihtiyaçlarını İslamî uygulamalarla değil bu tarz inanç ve uygulamalarla giderme yoluna gitmektedirler. Bu anlamda halk inançları, bazen dini prensiplerle uyum içerinde; bazen de ona alternatif bir inanç sistemi olarak varlığını toplumumuzda devam ettirmektedir. Ancak, Anadolu’da genelde popüler inanışların alternatif işlevler görmesi söz konusu olsa da bu ya örtülü tarzda yapılmakta veya yapılsa da bunun açıkça dile getirilmesinden kaçınılmaktadır. Dolayısıyla resmî dine alternatif olarak kolayca yorumlanabilecek (büyüsel ve pagan) uygulamaların bu özelliği, resmî dinî prensiplerle bir şekilde örtülerek perdelenmektedir.

dini ile iç içe hayatietini sürdürdüğünü göstermektedir (Arslan, 2007). Ancak ülkemizde de bu tarz inanışların kimi dar çevrelerde “alternatif bir manevi doyum kaynağı” olarak algılandığını biliyoruz. Bunun bir diğer sebebi de, popüler inanışların hem manevi bazı ihtiyaçları karşılaması, hem de seküler yaşam tarzı ile uyum göstermesi, “her şey gider” şeklindeki postmodern anlayış ile paralellik arz etmesidir. Bu konuda ülkemizde uygulamalı başka çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak konumuzla ilgili yönüne gelecek olursak, sekülerleşmenin zayıflaması derken, aslında bu yapılarda, seküler ve kutsal formların iç içe girdiği yeni postmodern dini tarzların varlığını görmekteyiz. Bu dini tarzlar, eski geleneksel inanışlarla folk inanışları, mistik ve ezoterik inanışları, astroloji, fal, uzay kültü gibi modern bilimin son buluşlarını bünyelerinde içselleştirmektedirler. Bu anlamda “hem seküler hem de kutsal formlar” olarak karşımızda durmaktadırlar. Burada ilginç olan nokta, seküler mantalitenin, bu “mistik ve ezoterik yönü güçlü olan (!)” tarzlardaki varlığıdır.

6. Gelenek ve Değişim Arasında: Modernlik, Değişim Süreci ve Popüler Din

Halk arasındaki yaygın inanışlar genellikle geleneksel inançlarla iç içe konumlandırılırlar. Bu bir anlamda doğrudur çünkü popüler dini inanışlar çoğunlukla folk ve geleneksel toplumlara ait inançlardan oluşmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde geleneksel inançlar farklı din, toplum ve medeniyetlere yayılarak günümüzdeki popüler inanışların yapısını oluşturmuşlardır. Dinler ne kadar farklı olursa olsun, halk inançları yüksek tipli dinlerde binlerce yıl bozulmaksızın mevcudiyetini devam ettirebilmiş, hatta Ortodoks / kitâbi temellere ve desteğe sahip birçok tezahürlere de sahip olmuştur.

Ancak popüler dini inançlardaki “geleneksellik” rengi çok belirgin ve bariz olarak ortada olsa da bu durum, bu inançların değişime tamamen kapalı olduklarını, değişmeden eski form ve içeriklerini sürdürdüklerini göstermez. Çünkü açık bir sosyolojik gerçektir ki, toplumsal değişim asıldır ve evrenseldir. Dolaşısıyla yapılar süreç içerisinde mutlaka değişecektir. Gerçi inançların değişimi, her zaman sosyo-kültürel yapıların değişimine paralel gelişmeyebilir. Bazı adet ve inanışlar toplumdaki sosyo-kültürel değişime paralel olarak değişeceği gibi bazı inanışlar da değişmeden kalabilir.⁸ Zaten modern sanayi toplumlarında folk inanışların varlığını hala sürdürüyor olmaları inançların kültürel yapıdan

⁸ İnançların toplumsal yapıdaki değişime paralel olarak değişen yönleri ile görece değişmeyen durumlar hakkında geniş bir değerlendirme için bkz. Arslan, 2004b.

görece bağımsız olduklarına güzel bir örnektir. Fakat inançlar da sabit kalmazlar, farklı din ve kültürlere ait inanışlarla etkileşime girerek farklı biçimler alabilirler. Bunu popüler dini inanışlarda daha çok görürüz. Bu sebeple popüler dini inanışlar senkretik bir karaktere sahip olarak farklı din ve kültürden inanışları içerisinde barındırmaktadır.

Bu sebeple halk arasındaki popüler inanışları sırf taşraya ait folk ve geleneksel çerçevede düşünmek yanıltıcıdır. Popüler dini inançlar geleneksel birçok ögeye sahip olsalar da “modern (ya da yarı-modern)” bir olgu olarak da karşımıza çıkmaktadır. Popüler dini inanışlar sadece köy ve kasaba veya şehrin varoşlarında değil, İstanbul Eyüp Sultan’da, (Belediyenin yeniden dizaynına kadar) Ankara Hacıbayram’da, Kayseri’nin kent merkezindeki türbelerinde, Çorum merkez Hıdırlık mevkiinde ya da üniversite sınavı öncesi öğrenciler ve ailelerinin ziyaret ettikleri büyük şehirler başta olmak üzere Türkiye’nin birçok şehrindeki türbelerde canlı olarak vardır.

Türkiye gibi modernleşmekte olan toplumlarda şehre göç ve bu göç ile kırsaldaki pratiklerin (biraz da değişerek) şehre taşınması gibi konular çokça dile getirilmektedir. Mardin Din ve İdeoloji’sinde bu durumu “küçük kültürün büyük kültürü kemirmesi” olarak ele aldığından burada açıklamaya gerek görmüyorum. Ancak değinmek istediğimiz nokta, “popüler dinî yaratıcılık”ın kendi devinimi içinde modern içeriklerle de karşımıza çıktığıdır. Popüler dinin modern niteliği başlı başına bir inceleme konusu olsa da, onun sırf geleneksel bir olgu olmadığını ve modern olgu olarak da değerlendirilebileceğine bir iki örnekle açıklık getirmek gereklidir.

Popüler dinin “modern form ve içerik”lerde karşımıza çıkmasında belki onun “senkretik” ve “problem çözücü” karakteri başat rol oynamaktadır. Popüler din senkretiktir çünkü her kültür ve dinden ögeyi bünyesine rahatça alabilir ya da her din ve kültürden topluluğun adetleriyle kolayca bağdaşabilir.

Ayrıca popüler dini inanışlar “problem çözücü” ve “sorunlar karşısında umut olma” nitelikleri sebebi ile modern toplumlarda varlıklarını canlı biçimde sürdürmektedirler. Bu sebeple modernleşme süreci popüler dini tamamen ortadan kaldıramamaktadır. Bu durum, insanların gündelik hayatta karşılaştıkları bireysel ve toplumsal güçlüklerle karşı popüler dinin “problem çözücü” rollere sahip oluşu ile alakalıdır. İnsanların günlük hayatta karşılaştıkları problemlere çözüm bulma fonksiyonu devam ettiği müddetçe popüler din, eğitim ve sağlık hizmetleri gibi modernleşme unsurları önünde kolayca değişmeyecektir. Örneğin

yüksek eğitim seviyesine sahip birçok insanın sağlık ya da bir takım ihtiyaçları nedeni ile halk inanışlarına başvurduklarını ya da türbe ve adak ziyaretlerinde bulunduklarını biliyoruz. Hatta toplumumuzda her bir musibete karşı bir türbe-yatırın olduğunu ve yatırırlar arasında şifa dağıtma anlamında bir “işbölümü”nın olduğu inancı da bir gerçektir. Bir bilişim çağında yaşamamıza ve kitle iletişim araçlarının halka yeni fikir, yaklaşım ve stiller kazandırarak modernleşmeye katkıda bulunmalarına rağmen, toplumun “derine inmiş köklü inançlarını” fazla zorlayamamaktadırlar.

Popüler dinin modernlik ile ilişkisini şehirleşme ve göç ile birlikte gelen “hayat mücadelesi” kavramı ile de açıklayabiliriz (Parker, 1998). Kırsaldaki popüler dini inanışlar göç ile birlikte şehre taşınmış, ancak bunlar şehir hayatının kendi pratiği içerisinde değişikliğe de uğramış bazı örneklerde canlanma bile olmuştur (örneğin, Ramazan aylarında bazı kentlerdeki türbelerde toplu iftar açmalar ve üniversite sınavı öncesi aile boyu toplu türbe ziyaretleri gibi). Parker’e göre, kırsaldan şehre göç ile yalnızlaşan bireyin yaşam tarzı değiştiğinden ilgi ve düşünüş tarzında da değişimler olmakta, dolayısıyla dinî yaratıcılıkta da yeni ufuklar ortaya çıkmaktadır. Burada Parker, insanlar bu bağlamda beklentilerini bir noktada birleştirmektedirler: “Ne olursa olsun şehirde yaşamak ve mücadele etmek, başka bir ifade ile şehirde eski dayanışma kalıplarından soyutlanan ve yalnızlaşan bireyin, şehir hayatındaki zorlukların üstesinden gelme çabası”. Parker, modernleşmenin yerinden etme (deterritorialization) politikasına karşı popüler dinin bireye, şehir yaşamı içinde var olma çabası, yaşam koşullarını iyileştirme, ümit kazanma gibi destekler sağladığını ileri sürmektedir.

Popüler dinin modern toplumlardaki varlığı günümüzde yeni durumlarla özellikle yaygınlaşmaya başlayan kutsala dönüş olgusu ile daha da farklı bir hal almıştır. Günümüzde modern toplumlarda görülen hızlı değişim süreci, din alanında da kendisini göstermektedir. Sosyal bilimlerdeki son değerlendirmeler, dinsel bir canlanmadan ve “kutsala dönüş” olgusundan sıklıkla bahsetmektedirler (bkz. Arslan, 2006). Ancak, “kutsal olana yönelik ilginin niteliğinde de farklılaşmalar” görülmektedir. Din ve kutsala dönüş olgusundan söz edildiğinde, ilk bakışta sadece büyük dinlere dönüş söz konusuymuş gibi anlaşılmaktadır. Halbuki dinsel değişim, hem genel anlamda dini ve kutsal olana ilgide bir artış olarak, hem de geleneksel mistik ve folk inanışlara, ezoterik kültürlere, yeni dinî hareketlere ve parapsikolojik ve popüler dinî eğilimlere yönelişte ortaya çıkmaktadır. Buna popüler dinin postmodern yüzü de diyebiliriz.

Popüler dinî eğilimlere modern ilgidaki artışı birçok alanda gözlemleyebiliriz. Günümüzde hemen her gazete ve dergide artık, bir burç, fal ve astroloji sayfası ile karşılaşmaktayız. Parapsişik ve kehanetsel konular dergi kapaklarında ve gazetelerin üst sütunlarında, haber ve tartışma programlarının başat konuları arasında yerlerini almaktadır. Önceleri bu tip konular, şarlatanlık olarak gazetelerin iç sayfalarında ve haber programlarında polisiye olay olarak verilirken, günümüzde manşetlerde ve çok genişçe işlenmektedir. Kehanetsel konular, kutsal kitabın şifreleri, bir takım türedi dinî / ruhçu gruplar (örneğin Dünya Kardeşlik grubu vb.), kıyamet senaryoları benzeri konular önemli medyada programlarında saatlerce yer alabilmekte, eskiden hurafe olarak küçümsenen bu inanç ve pratikler, çok ciddi memleket meselesi imiş gibi tartışılmakta, bunların küçümsenmeyecek bir reytinge de sahip oldukları anlaşılmaktadır. Ayrıca, edebiyat (ör. Harry Potter vb.), sağlık (bitkisel ve alternatif tıbbı ilgi), TV ve sinema ürünleri (örneğin, The Exorcist, Matrix, Gizli Dosyalar vb. ünlü filmler; Sırlar Dünyası, Kalp Gözü, Sır Kapısı, Sırların Efendisi, Sihirli Annem, Büyük Buluşma, Gizli Dosyalar gibi TV dizi ve programları) arasında mistik ve eski folk / pagan inanışlara ait tema ve figürlerin sıkça kullanılmaya çalışıldığına, hatta bunun bazı dinsel temalarla birleştirilerek verildiğine, yine sihirbazlık gösterilerinin büyük eğlenceler, şovlar halinde sunulduğuna şahit olmaktayız. Popüler kültürle gelen ve hemen her şeyi iletişim araçlarıyla tüketime yöneltten enformatik mantık, bu tarz inanışları insanların ilgi alanına sokabilmektedir. Buna paralel olarak doğu mistisizmini ve reenkarnasyon temasını işleyen ruhçu derneklerin ve yayınevlerinin sayısında bir artış gözlemlendiği gibi, terapi amaçlı yoga ve meditasyon merkezleri de yaygınlaşmaktadır.

Popüler dini eğilimlerin, kitle iletişim araçları ve internet gibi küresel ortamlar vasıtasıyla gelişmesi, sosyologların “ikinci sözlü kültür çağı” olarak adlandırdıkları (Ong, 1995) gelişme ile yakın ilişkisini akla getirmektedir. Popüler dini yönelimlerin artan yaygınlığı modern sosyolojinin de ilgisini çekmekte ve özellikle, “dini ya da yarı-dini eğilimler”, “sekülerleşme teorisinin krizi” gibi konularla alakalı olarak çokça tartışılmaktadır. Klasik sosyolojik teorilerin büyüsel ve dinsel eğilimlerin süreç içerisinde etkisini en aza indireceği ve kamusal alanda görünemeyecek bir işlevselliğe indirgeneceğine yönelik öngörüler, yukarıda değindiğimiz örneklerden de anlaşılacağı gibi yanlışlanmaktadır. Daha önce tarafımızdan ele alındığından (Arslan, 2007) ve yazının sınırları sebebi ile bu konuyu genişçe ele almayı düşünmüyoruz. Kısaca özetlemek gerekirse, günümüz toplumlarında resmî dinlerin yaygınlaşması yanında, mistik ve

büyüsel eğilimlere, yeni ve yarı-dinî (quasi) eğilimlere ilgideki artışın klasik sosyologların öngörülerini ve sekülerleşme teorisinin temellerini sarstığı görülmektedir. Ancak özellikle büyüsel ve yeni ve yarı-dinî eğilimlerin gelişim seyrine bakıldığında bu “yeni dinî bilinçlenmenin” sekülerleşmenin tamamen etkisi dışında geliştiğini söylemek yanlış olur. Popüler dini eğilimlere ilginin niteliklerine bakıldığında, ruhsal bir arayış yanında “dünyevi bir yönelimin” olduğu ve yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi seküler algı kalıpları ile dinsel / ruhsal anlam alanları arasındaki gelgitlerin yeni tiplerin oluşmasına imkân verdiği görülmektedir.

Sonuç olarak, popüler dini yönelimlerin sosyolojik analizinde karşılaşılan güçlükler ve bu güçlüklerle yönelik çözüm önerilerine çalışmanın sınırları çerçevesinde değinilmiştir. Çok geniş ve karmaşık niteliğe sahip olan konunun, şüphesiz çok yönlü ele alınması gerekir. Çözümlenen bu konular dışında başka konuların da olduğu şüphesizse de burada en önemlileri ele alınmıştır. Ancak akla gelmeyen veya değinilmesi gerekli olan başka problemlerin de alanın akademisyenlerince gündeme getirilmesi ve tartışılması dileğimizdir.

Kaynakça

- Antoun, R. (1989) *Muslim preacher in the modern world*. Princeton, NJ: Princeton University Pres.
- Arslan, M. (2004a). *Türk popüler dindarlığı*. İstanbul: Dem Yayınları.
- Arslan, M. (2004b). Kültürel bağlamda din. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 4(1), 189–205.
- Arslan, M. (2005). Batılı çalışmalarda Orta Doğu’nun yapısal analizinde yaygın olarak kullanılan dikotomik kavramsallaştırmaların kritiği. *EURO AGENDA Avrupa Günlüğü*, 6, 221–236.
- Arslan, M. (2006). Değişim sürecinde yeni dindarlık formları: Yeni çağ inanışları örneği. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 4(11), 7–24.
- Arslan, M. (2007). *Gençlerde normal ötesi inanışlar*. Malatya: Nehir Yayınları.
- Bigsby, C.W.E. (Ed.) (1976). *Approaches to popular culture*. Ohio: Bowling Green University Press.
- Christian JR., W. A. (1987). Folk (peasant) religion. *The Encyclopedia of Religion*,

(Ed. M. Eliade), 5, 370–371.

- Eliade, M. (2003). *Dinsel inançlar ve düşünceler tarihi I* (çev. A. Erktay). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Eickelman, Dale, F. (1982). The study of Islam in local contexts. *Contributions to Asian Studies*, 17, 1–18.
- Fazlurrahman, (1999). Din araştırmalarında İslami yaklaşımlar. *İslami Yenilenme, Makaleler II*, (çev. A. Çiftçi). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Gellner, E. (1981). *Muslim society*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gellner, E. (1999). İslamiyet üzerine bir sarkaç teorisi (çev. Ü. Günay). *Din Sosyolojisi* içinde (ss. 580–591). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Goody, J. (2001). *Yaban aklın evcilleştirilmesi*. Ankara: Dost Yayınları.
- Holy, L. (1991). *Religion and custom in a Muslim society*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Long, C. H. (1987). Popular religion. M. Eliade (Ed), *The Encyclopedia of Religion* içinde (New 11, 442–451). York: Macmillan. (Türkçesi, Popüler Din. *Tabula Rasa*, çev. M. Arslan, Sayı 4, 2001).
- Lukens-Bull, R. A. (1999) Between Text and Practice: Considerations in the Anthropological Study of Islam. *Marburg Journal of Religion*, 4, 2. (Türkçesi, Metin ve Uygulama Arasında: İslamın Antropolojik İncelemesi Konusunda Düşünceler. *Folklor / Edebiyat*, Çev. M. Arslan, S. 33, 2003).
- Ong, W.J. (1995). *Sözlü ve yazılı kültür* (çev. S. P. Banon). İstanbul: Metis Yayınları.
- Parker G. C. (1998). Modern popular religion. *International Sociology*, 13(12), 195–212.
- Patai, R. (1987). Folk Islam, *The Encyclopedia of Religion* (Ed. M. Eliade), 5, 382–385.
- Redfield, R. (1956) *Peasant society and culture*. Chicago: Chicago University Pres.
- Stirrat, R. L. (1984). Sacred models. *Man*, 19, 2, 199–215.
- Ülgener, S. F. (1981). *Zihniyet ve din*, İstanbul: Der Yayınları.
- Waardenburg, J.D. J. (1979) Official and Popular Religion As a Problem in Islamic Studies. *Official and Popular Religion: Analysis of a Theme for Religious Studies*, P. H. Vrijhof and J. Waardenburg (Eds), The Hague, Mouton Publishers, New York. (Türkçesi, İslami Araştırmalarda Bir Problem Olarak Resmî ve Popüler İslam. Çev. M. Arslan, *Tabula Rasa*, 7, 137–160).
- Wallace, R. A. & Wolf, A. (2004). *Çağdaş sosyoloji kuramları* (çev. L. Elburuz & R. Ayas). İzmir: Punto Yayıncılık.
- Weber, M. (1966). *The sociology of religion*. London: Social Science Paperbacks.

- Weber, M. (1996). Dünya dinlerinin sosyal psikolojisi. *Sosyoloji Yazıları* (çev. T. Parla). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yelken, R. (1999). *Cemaatin dönüşümü*, Ankara: Vadi Yayınları.
- El- Zein, A. (1977) Beyond ideology and theology; The search for the anthropology of Islam. *Annual Review of Anthropology*, 6, 227-254.

Difficulties and Suggestions in Studying of Popular Religious Attitudes

Mustafa Arslan*

Abstract - Popular religion is used to refer to collection of non-institutional, common beliefs and rites and sacred products among people. Despite its name, it is not a religion in the normal sense of a religion. Instead it is fusion of a variety of traditional, pagan and superstitious beliefs with concepts and beliefs drawn from mainstream religion. The notion of popular religion has to do with the discovery of archaic forms. It is at this level meaning of popular religion forms a continuum with both primitive religions and peasant and folk cultures in all parts of the world. But popular religious beliefs and practices exist into the mainstream religions too (e.g. Islam, Buddhism, Christianity etc.). Universal or institutional religions have differences and alterations as other great social institutions. Normative religious beliefs and practices that are determined by religious scholars have taken shape or become defined according to comprehension and intelligence of the masses. Popular religion has characteristics of the popular culture that get rid of deficiencies by religious-mythological elements coming from different resources or origins, for private purposes at that moment. For some people, especially for folk people, to find a solution their troubles, distresses and depressions is very important. Popular religious beliefs and practices occur especially in these conditions. In this meaning popular religion has the pragmatic and syncretic characteristic. Popular religion is the fact that has varieties and dimensions in its structure. Scientific and scholarly studies by anthropology, history of religions and sociology of knowledge about meaning of popular culture and religion indicate that popular religious forms have very different

* Assoc. Prof. Dr., İnönü University Theology Faculty

Address for correspondence- İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Anabilim Dalı
e-mail: muarslan@inonu.edu.tr

meanings and diversities. The studies about popular religion indicates these meanings under seven items. Firstly popular religion is identical with the organic form a society. In this sense, popular religion is closely related to the meaning of primitive and folk religion. Secondly, popular religion exists as the religion of the laity in a religious community in contrast to that of the clergy. Thirdly, popular religion signifies the pervasive beliefs, rituals and values of a society. Fourthly, popular religion exists as an amalgam of esoteric beliefs and practices differing from the common or civil religion, but usually located in the lower strata of a society. Fifthly, popular religion appears as the religion of a subclass or minority group in a culture. Sixthly, popular religion shows oneself as the religion of the masses in opposition to the religion of the sophisticated, discriminating and learned within a society. Lastly, popular religion appears as the creation of an ideology of religion by the elite levels of a society. So it seems, popular religion occurs in the different forms.

Popular religion is a complex theme. Therefore it has some problems and difficulties. Science develops with problems. The scientific products are outcome of working studied by scientific problems. In this paper difficulties about scientific study and sociology of popular religious beliefs and practices among people have examined. In addition some suggestions about solution had been raised.

Key Words - Popular religion, Conceptualization, Categorical distinction, Descriptive approach, Social change.

11 Eylül Olayları Işığında Almanya’da İslam Algısı: Bir Kopuş mu, Süreklilik mi?

Erkan Budak*

Özet - 11 Eylül 2001 olaylarından sonra Almanya’daki İslam algısında belirgin olumsuz değişimler gözlenmektedir. Fakat Almanya’nın olumsuz İslam algısının sebebi olarak son dönemlerde gündeme gelen “küresel İslamcı terör” yeterli bir açıklama getiriyor olmaktan son derece uzaktır. 11 Eylül olaylarının akabinde tüm Avrupa’da ortaya çıkan İslam karşıtı dalgayı 11 Eylül öncesinde de var olan İslamofobinin kriz dönemlerinde etkinliğinin artmasıyla açıklayabiliriz. Almanya’da yüzyıllar öncesinden bugüne süzülgeleyen İslam algısı kendisini öteki olarak addedilen İslam’ın olumsuzlanması yoluyla ifade etmektedir. Ötekinin olumsuzlanması ise Almanlık ya da Avrupalılık kimliğinin pekiştirilmesinin aracı olmaktadır.

Öteki algısı önceleri feodal sistemin kendini meşrulaştırmak ve devamını sağlamak için siyasi olarak başvurduğu yöntemdi. Aydınlanma dönemi ile birlikte ortaya çıkan oryantalizm akımıyla birlikte öteki algısı kültürel bir şekil almıştır. Öteki olarak tanımlanan İslam toplumları, gelişime kapalılık, tekrardan ibaretlik, geri kalmışlık ve ortaya çıkan koloniyalizm sonucu Batı ülkelerine olan bağımlılıkla özdeş algılanmış ve İslam kültürü buna mukabil kurulan kültürel hiyerarşide alt basamağa ait görülmüştür.

Aradan geçen uzun zamana karşın Batı’nın ötekisi olan İslam’ın Almanya’daki algısında oryantalist şablonların sürekliliği göze çarpmaktadır. Özellikle yazılı basındaki İslam ile ilgili haber, yorum ve karikatürlere bahsi geçen oryantalist yaklaşımlar damgasını vurmaktadır. Yükselmekte olan İslam karşıtlığı, Soğuk Savaşın sona ermesi ile birlikte kurgulanan kendilik kimliğinin kendi karşı kutbunu kaybetmesinden dolayı bir nevi ihtiyaç haline gelmiş, komünizmden sonra yeni bir öteki icadı gerekli görülmüştür.

* Uzm., Kùltürler Arası Eğitim Destekleme Derneği (IBFS c.V.)